

Людська гідність і гендерна рівність: конституційні метаморфози

Г. Юровська

суддя Конституційного Суду України,
кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України

Л. Жданкіна

головний консультант
відділу юридичного супроводження розгляду конституційних скарг
Управління опрацювання конституційних скарг
Правового департаменту Секретаріату Конституційного Суду України,
кандидат юридичних наук

У статті на основі аналізу актів Конституційного Суду України та в аспекті конвенційних стандартів щодо основних прав людини, гідності та цінності людської особистості, рівноправності чоловіків та жінок досліджено основні характеристики гідності як невід'ємної особливості кожної людини та фундаментальної цінності, яку потрібно захищати.

Ключові слова: соціальна цінність, конституційні цінності, права людини, рівність прав людини, гендерна рівність, рівні права та можливості жінок і чоловіків.

*Людська гідність є центральною ідеєю
в соціальній і політичній думці й дії*

(Г. Шпігельберг,
американський філософ)¹

Конституція України визнає людину найвищою соціальною цінністю (частина перша статті 3). Людина народжується і формується в суспільстві, є творцем суспільних благ і, відповідно, очікує та потребує навзаєм чітких гарантій елементарного фізичного існування і захисту. Базові алгоритми і процеси людського життя певною мірою постійні, а відтак розуміння того, що являє собою людина і людська гідність, не зазнавало різких змін. З часів Аристотеля і Платона зародилося вчення про природу людини та її взаємодію з державою, яке розвинулося у теологічні доктрини Августина Блаженного, Іоанна Златоуста, Фоми Аквінського про розуміння людської гідності уже на категоріальному рівні. В епоху Відродження і Реформації з їх практичним культом людини, яка знає собі ціну, створено базу для формування ідей Т. Гоббса, Дж. Локка, Г. Гроціяса, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, де цінність люди-

¹ Spiegelberg H. Human Dignity: A Challenge to Contemporary Philosophy [Online]. Steppingstones Toward an Ethics for Fellow Existents. Springer, Dordrecht, 1986. Pp. 175–198. Access: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-94-009-4337-7_10#citeas. URL: http://www.dnu.dp.ua/docs/ndc/dissertations/D08.051.11/dissertation_5d768a8ea72a5.pdf.

ни була обумовлена самим фактом появи у цьому світі. Кожен повинен шанувати один в одному особистість, держава ж має бачити в людині не тільки засіб, а й мету власного існування. Відчуття власної самооцінки з одночасним очікуванням належного визнання цієї цінності усіма іншими суб'єктами є практичним підтвердженням цінності людини і може бути назване людською гідністю.

Частково означену проблему досліджували Н. Аніщук, Н. Болотіна, О. Вороніна, Г. Даудова, О. Дашковська, Л. Грицяк, Ю. Івченко, Л. Кобелянська, К. Левченко, Т. Мельник, Н. Оніщенко, О. Руднева.

Проте одного лише розуміння категорії людської гідності на рівні завершального логічного поняття не достатньо. Необхідно дослідити її прикладне значення, конкретизувати численними аспектами — від визнання усіх способів впливу на особистість, здатних принизити її і зруйнувати її гідність, до з'ясування дієвих соціальних механізмів, які цю гідність будуть підтримувати і захищати. Особливо вразливими для людської гідності є свобода, матеріальний достаток, безпека, можливість вибору в духовній сфері, рівність, справедливість тощо.

Мета нашого дослідження полягає у тому, щоб з'ясувати місце гідності в системі конституційних цінностей.

Гідність є невід'ємною особливістю кожної людини та фундаментальною цінністю, яку потрібно захищати. У статтях 1 і 5 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 року зазначається, що всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах; вони наділені розумом і совістю й повинні діяти відносно одне одного в дусі братерства; ніхто не повинен зазнавати тортур або жорстокого, нелюдського або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання¹.

У подальшому зміст людської гідності та заборона посягання на неї розкривалися в інших міжнародно-правових актах. Зокрема, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року в статтях 7 і 10 передбачає: нікого не може бути піддано катуванню чи жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, жодну особу не може бути без її вільної згоди піддано медичним чи науковим дослідкам; всі особи, позбавлені волі, мають право на гуманне поводження і поважання гідності, властивої людській особі². Аналогічне положення міститься в Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання³. Ці форми посягання на людську гідність зазначені й у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року (далі — Конвенція)⁴.

¹ Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

² Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19 жовтня 1973 року № 2148–VIII). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.

³ Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (ратифіковано із застереженнями Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 26 січня 1987 року № 3484–XI; Про зняття застереження України до статті 20 Конвенції додатково див. Закон України від 5 листопада 1998 року № 234–XIV). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text.

⁴ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року (ратифіковано Законом України від 17 липня 1997 року № 475/97–BP). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

Слід зауважити, що реальна спрямованість наведених міжнародних актів є очевидно більш широкою, ніж тільки захист особи від катувань чи жорстоких поведень та покарань. У цьому контексті доречно згадати положення преамбули Статуту Організації Об'єднаних Націй¹ (далі — Статут ООН), згідно з яким мета утворення цієї організації полягала, зокрема, у тому, щоб «утвердити віру в основні права людини, у гідність і цінність людської особистості, в рівноправність чоловіків та жінок і в рівність прав більших та малих націй».

Справедливо буде нагадати, що законодавчі положення відобразили абстрактне, об'єднуюче значення категорії «гідність людини», що дало підстави для Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ) розглядати гідність людини як основоположне право, яке є основою інших прав і свобод, захищених Конвенцією, і вважати, що саме повага до людської гідності й свободи становлять саму суть Конвенції. Рішення ЄСПЛ дають змогу виокремити принцип недоторканності людської гідності, навіть якщо права можуть бути обмеженими на законних підставах. ЄСПЛ також використовує це поняття для аналізу того, чи здійснюється обмеження індивідуальних прав на національному рівні в межах належної поваги до гідності людини і чи влада бере до уваги чинник людської гідності при виконанні своїх обов'язків.

Загальноєвропейська концепція свободи та демократії сформулювалася поступово. При цьому відправною точкою уніфікації конституційних правопорядків європейських держав є спільні конституційні цінності — людська гідність, права людини, верховенство права².

Гідність є одним із ключових понять і Конституції України (статті 3, 21, 28, 41, 68, 105). В Основному Законі держави, зокрема, визнано гідність однією з «найвищих соціальних цінностей» в Україні (частина перша статті 3), задекларовано, що «усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах» (стаття 21) та що «кожен має право на повагу до його гідності; ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню» (частини перша, друга статті 28), а також встановлено заборону «завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян», «посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей» (частина сьома статті 41, частина перша статті 68).

Гідність громадян охороняється Цивільним кодексом України (частина друга статті 23, стаття 201, частина друга статті 289, стаття 297, частина п'ята статті 319, частина перша статті 991) та Кримінальним кодексом України (частина третя статті 50, статті 116, 120, 123, 161, 365, частини друга, третя статті 387).

Однак незважаючи на те, що це поняття закріплено в статті 3 Конституції України та в кодифікованих актах, нормативного визначення його немає. Лише у Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» від 27 лютого 2009 року № 1 під гідністю пропонується розуміти визнання цінності кожної фізичної особи як унікальної біопсихосоціальної

¹ Статут Організації Об'єднаних Націй. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text.

² Бориславська О. М. Загальноєвропейські конституційні цінності як основа європейської моделі конституціоналізму. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 2. С. 54–58.

цінності¹. Таке визначення орієнтує на широке, «інтегративне» бачення гідності й водночас показує унікальну частину людської особистості, яка характеризує людину як самовизначену істоту.

Деякі науковці вважають, що складно розглядати безпосередньо права людини як первинні конституційні цінності, адже вони ґрунтуються на свободі, солідарності, субсидіарності та забезпечуються через процедури легітимізації, законодавство, управління та правосуддя. При цьому доходять висновку, що «конституційні цінності на сучасному етапі розвитку людської цивілізації набувають характеру певних універсалій, на основі яких і формується структура конституційної системи конкретної країни. Залежно від ступеня їх правового захисту система конституційних цінностей має свою специфіку у кожній країні, що зумовлено природними, політичними, економічними, соціальними, культурними особливостями кожної країни. Конституційні цінності у своїй сукупності стають критерієм для забезпечення конституційності у діяльності органів конституційної юстиції»².

Категорія людської гідності не була об'єктом спеціальних досліджень Конституційного Суду України (далі — Суд), офіційного тлумачення поняття «гідність» він не надавав. Однак при цьому в практиці Суду є поширеним посилення на конституційні положення щодо захисту гідності людини під час обґрунтування рішень та висновків.

Так, у мотивувальній частині Рішення від 29 грудня 1999 року № 11-рп/99 Суд вказав на нерозривне поєднання права на людську гідність із невід'ємним правом кожної людини на життя, додавши, що ці права як основні права людини зумовлюють можливість реалізації всіх інших прав і свобод людини і громадянина й не можуть бути ні обмежені, ні скасовані³.

У Рішенні від 10 квітня 2003 року № 8-рп/2003 щодо питань захисту честі, гідності, ділової репутації посадової особи чи службової особи правоохоронного органу Суд зазначив, що викладення у листах, заявах, скаргах до правоохоронного органу відомостей особою, на думку якої посадовими чи службовими особами цього органу при виконанні функціональних обов'язків порушено її право, не може вважатись поширенням відомостей, які порочать честь, гідність чи ділову репутацію або завдають шкоди інтересам цих осіб⁴. Разом із тим у Рішенні від 20 січня 2012 року № 2-рп/2012 Суд акцентував на тому, що поширення даних про

¹ Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» від 27 лютого 2009 року № 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09#Text.

² Савчин М. Конституційні цінності та конституційна юриспруденція в Україні. *Вісник Конституційного Суду України*. 2010. № 1. С. 119–120.

³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) від 29 грудня 1999 року № 11-рп/99. URL: <http://ccu.gov.ua/docs/407>.

⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Сердюка Валерія Анатолійовича про офіційне тлумачення положення частини першої статті 7 Цивільного кодексу Української РСР (справа про поширення відомостей) від 10 квітня 2003 року № 8-рп/2003. URL: <http://ccu.gov.ua/docs/475>.

фізичних осіб — членів сім'ї, які можуть стати відомими в результаті поширення інформації про саму посадову особу, крім випадків, визначених законом, може призвести до порушення їхніх конституційних прав, зашкодити гідності, честі, діловій репутації тощо¹.

Також Суд у Висновку від 1 квітня 2010 року № 1-в/2010 запобіг обмеженню існуючих прав громадян, зокрема на повагу до їхньої гідності, визнавши звільнення від юридичної відповідальності народних депутатів України за висловлювання у парламенті та його органах, у яких міститься образа чи наклеп, таким, що суперечить вимогам частини першої статті 157 Конституції України².

В аспекті конституційності окремих положень Закону України «Про державний бюджет України на 2011 рік» Суд у Рішенні від 26 грудня 2011 року № 20-рп/2011 наголосив на тому, що неприпустимим є встановлення такого правового регулювання, відповідно до якого розмір пенсій, інших соціальних виплат та допомоги буде нижчим від рівня, визначеного в частині третій статті 46 Конституції України, і не дозволить забезпечувати належні умови життя особи в суспільстві та зберігати її людську гідність, що суперечить статті 21 Конституції України³.

За юридичною позицією Конституційного Суду України, визначення у Конституції України людини як найвищої соціальної цінності в Україні покладає обов'язок як на державу, так і на її громадян виявляти необхідну повагу до кожної людини. Частиною першою статті 68 Основного Закону України передбачено, що кожен зобов'язаний неухильно дотримуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей⁴.

Крім цього, Суд висловив юридичну позицію про те, що українська формула правовладдя як засади національного конституційного ладу є двоскладовою: відповідно до першого складника «верховенство права в Україні визнається», відповідно до другого — «верховенство права в Україні діє». Ідеться насамперед про сукупність національних інституцій, механізмів і процедур, що є доконечними для того, щоб особа була спроможною володіти людською гідністю та захистити себе

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України від 20 січня 2012 року № 2-рп/2012. URL: <http://ccu.gov.ua/docs/641>.

² Висновок Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо гарантії недоторканності для окремих посадових осіб) вимогам статей 157 і 158 Конституції України (справа про внесення змін до статей 80, 105, 108 Конституції України) від 1 квітня 2010 року № 1-в/2010. URL: <http://ccu.gov.ua/docs/360>.

³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України, 53 народних депутатів України і 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» від 26 грудня 2011 року № 20-рп/2011. URL: <http://ccu.gov.ua/docs/639>.

⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень частини другої статті 8, другого речення частини четвертої статті 16 Закону України «Про звернення громадян» (справа про звернення осіб, визнаних судом недієздатними) від 1 жовтня 2018 року № 8-р/2018. URL: <http://ccu.gov.ua/docs/2408>.

від свавільних дій держави (її органів і посадових осіб). Цей складник спрямовано здебільшого на вимогу щодо наявності в політичній та юридичній системах держави тих інституційних (структурних) елементів, що в поєднанні з відповідними юридичними процедурами забезпечують інституційний та процесовий механізми верховенства права (правовладдя)¹.

Наведене дає підстави вважати, що Суд виходить із того, що додержання конституційних принципів соціальної і правової держави, верховенства права (стаття 1, частина перша статті 8 Основного Закону України) обумовлює здійснення законодавчого регулювання суспільних відносин на засадах справедливості та розмірності з урахуванням обов'язку держави забезпечувати гідні умови життя кожному громадянину України. Зокрема, Суд наголошує на посиленому соціальному захисті осіб, який вимагає від держави виконання обов'язку визначати такий обсяг їх соціального забезпечення, який гарантуватиме їм гідні умови життя.

Особливо важливою є юридична позиція, викладена у Рішенні від 22 травня 2018 року № 5-р/2018, де Суд зазначив, що держава не може вдаватися до обмежень, що порушують сутність конституційних соціальних прав осіб, яка безпосередньо пов'язана з обов'язком держави за будь-яких обставин забезпечувати достатні умови життя, сумісні з людською гідністю. При цьому Суд наголосив, що людську гідність необхідно трактувати як право, гарантоване статтею 28 Конституції України, і як конституційну цінність, яка наповнює сенсом людське буття, є фундаментом для усіх інших конституційних прав, мірилом визначення їх сутності та критерієм допустимості можливих обмежень таких прав. Наведене опосередковано підтверджується унікальним значенням людської гідності в Конституції України, за якою, зокрема, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (частина перша статті 3); усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах (стаття 21); кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (частина перша статті 68)².

Таким чином, поняття гідності є універсальним явищем, яке підкреслює значення особистості як представника людського роду, відображає її цінність. Як конституційно-правова категорія гідність є конституційною цінністю, що через критерії моралі відображає унікальність і неперевершеність людини, яка з моменту її народження є однаковою та рівною з гідністю всіх інших людей. Незалежно від соціального походження, інших особистісних ознак чи характеристик (раси, переконань, статі, поглядів, майнового стану тощо) людина має гідність (володіє нею), яку повинні поважати всі інші.

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою громадянки України Левченко Ольги Миколаївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 5 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» від 2 березня 2015 року № 213-VIII від 18 червня 2020 року № 5-р(II)/2020. URL: <http://ccu.gov.ua/docs/3132>.

² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII від 22 травня 2018 року № 5-р/2018. URL: <http://ccu.gov.ua/docs/2224>.

Усі передбачені в Конституції України права і свободи, гарантії їх дотримання як єдина система є юридичною основою взаємодії і передумовою діяльності держави й індивіда, однак держава у такій взаємодії зобов'язана виходити з пріоритету людської гідності, справедливості, які конкретизуються в правах на свободу і рівність.

При цьому погоджуємося, що право тут виступає засобом забезпечення прав і свобод, а також засобом їх обмеження, зокрема обмеження влади у визначених законодавством межах, якщо вони неузгоджені із суспільними вимогами й уявленнями про справедливість¹.

Таким чином, з упевненістю можемо констатувати, що без віднесення гідності людини до конституційних цінностей неможливо говорити про рівність.

Відповідно до частини першої статті 24 Конституції України громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (частина друга). Наведені положення дають підстави стверджувати, що рівність ґрунтується на диференціації, оскільки люди є різними та мають різноманітні можливості й потреби.

Рівність як конституційну цінність Суд досліджував неодноразово.

Так, аналізуючи принцип верховенства права, панування права в суспільстві, Суд вважає, що від держави вимагається його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. У цьому аспекті зазначено, що справедливість — одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. Зазвичай справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, в рівному юридичному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню².

Конституційний Суд України зазначає, що гарантована Конституцією України рівність усіх людей в їх правах і свободах означає необхідність забезпечення їм рівних правових можливостей для реалізації однакових за змістом та обсягом прав і свобод та не виключає можливості законодавця при регулюванні питань соціального забезпечення встановлювати певні відмінності щодо обсягу такого забезпечення. Зокрема, у Рішенні від 25 квітня 2019 року № 1-р(II)/2019 йдеться про те, що «рівність та недопустимість дискримінації особи є конституційними принципами національної правової системи України, а також фундаментальними цінностями світового співтовариства, на чому наголошено у міжнародних правових актах з питань захисту прав і свобод людини і громадянина, зокрема у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року (стаття 26),

¹ Маркуш М. Конституційні цінності як основоположні засади в кримінальному процесі України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2013. № 6. С. 73–85.

² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004. URL: <http://ccu.gov.ua/docs/504>.

Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (стаття 14), Протоколі № 12 до неї (стаття 1) та у Загальній декларації прав людини 1948 року (статті 1, 2, 7)»¹.

Згідно з юридичною позицією Конституційного Суду України гарантована частиною першою статті 24 Конституції України рівність громадян перед законом означає рівну для всіх обов'язковість конкретного закону з усіма відмінностями у правах або обов'язках, привілеях чи обмеженнях, необхідність забезпечення їм рівних правових можливостей як матеріального, так і процесуального характеру для реалізації однакових за змістом та обсягом прав і свобод².

Таким чином, цінність рівності полягає у забезпеченні можливостей реалізувати людиною свій потенціал, закладений у неї природою, її соціальним досвідом, який не може бути обмеженим або безпідставно умовним, залежним від біологічної статі людини.

Політика Європейського Союзу в питаннях гендерної рівності представлена у вигляді комплексної та чітко структурованої системи поглядів і стратегій громадянської солідарності з метою досягнення соціального добробуту³. Це декларації, директиви, конвенції, тобто ті нормативно-правові акти, які встановлюють, що дискримінація жінок порушує принцип рівноправності та поваги людської гідності, перешкоджає участі жінок нарівні з чоловіками в політичному, соціальному, економічному та культурному житті своєї країни, заважає зростанню добробуту суспільства і сім'ї та ще більше заважає повному розкриттю можливостей жінок на благо своїх країн та людства. При цьому наголошується, що для досягнення

¹ Рішення Конституційного Суду України за конституційними скаргами Скрипки Анатолія Володимировича та Бобиря Олексія Яковича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 59 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 25 квітня 2019 року № 1-р(II)/2019. URL: <http://ccu.gov.ua/docs/2705>.

² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 23 Закону України «Про державну службу», статті 18 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування», статті 42 Закону України «Про дипломатичну службу» (справа про граничний вік перебування на державній службі та на службі в органах місцевого самоврядування) від 16 жовтня 2007 року № 8-рп/2007; Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012; Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Байшева Павла Вікторовича, Бурлакової Ольги Олександрівни, Даць Ірини Вільямівни, Дедковського Вячеслава Вікторовича, Желізняка Михайла Васильовича, Кожухарової Людмили Анатоліївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) пунктів 2, 3 розділу II «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження контрактної форми роботи у сфері культури та конкурсної процедури призначення керівників державних та комунальних закладів культури» від 28 січня 2016 року № 955-VIII зі змінами від 12 липня 2019 року № 5-п(I)/2019. URL: <http://ccu.gov.ua/storinka/akty-ksu>.

³ Дашковська О. Р. Гендерна рівність у праві Європейського Союзу. *Актуальні проблеми сучасного міжнародного права* : зб. наук. ст. за матеріалами II Харк. міжнар.-прав. читань, присвяч. пам'яті проф. М. В. Яновського і В. С. Семенова (м. Харків, 21 листопада 2016 року) : у 2 ч. Харків, 2016. Ч. 1. С. 46–49.

повної рівності між чоловіками та жінками необхідно змінити традиційну роль як чоловіків, так і жінок у суспільстві й сім'ї¹.

У цьому аспекті заслуговує на увагу стаття 8 Декларації про право на розвиток 1986 року, де передбачено, що держави повинні вживати на національному рівні всіх необхідних заходів для здійснення права на розвиток і забезпечити, зокрема, рівність можливостей для всіх у тому, що стосується доступу до основних ресурсів, освіти, охорони здоров'я, харчування, житла, зайнятості й справедливого розподілу доходів. Необхідно вживати ефективних заходів щодо забезпечення активної ролі жінок у процесі розвитку. З метою ліквідації всіх соціальних несправедливостей мають бути проведені відповідні економічні й соціальні реформи².

Отже, розуміється, що метою забезпечення розвитку суспільства є подолання нерівності, а роль жінки в такому процесі має бути активною та підкріпленою економічно й соціально завдяки державній політиці.

Погоджуємося з думкою про те, що появу поняття «гендер» не можна назвати випадковим ні історично, ні логічно. Вочевидь, гендер є складовою частиною сучасного процесу глобалізації, що розуміється як залучення всього світу до єдиних універсальних процесів³.

До Міжнародного року жінок у 1975 році під егідою ООН у м. Мехіко відбулася перша Всесвітня конференція зі становища жінок. Її учасниками були 133 уряди, а 6 000 представників взяли участь у паралельному форумі «Трибуна Міжнародного жіночого року». Результатом їх проведення стало прийняття Мексиканської декларації про рівність жінок та їхній внесок у розвиток і мир⁴, якою зафіксовано позицію про те, що проблеми жінок, котрі становлять половину світового населення, є проблемами суспільства в цілому; зміна нинішнього економічного, політичного і соціального становища жінок має стати невід'ємною частиною діяльності з перетворення тих структур і поглядів, які є перешкодою істинного задоволення їхніх потреб.

Конференція визначила Всесвітній план дій у рамках Десятиліття жінки ООН: рівність, розвиток і мир (1976–1985) із досягнення цілей Міжнародного року жінок, у якому пропонувався всеосяжний набір керівних принципів щодо поліпшення становища жінок до 1985 року.

Невдовзі було проведено другу (м. Копенгаген, 1980 рік) і третю (м. Найробі, 1985 рік) всесвітні конференції зі становища жінок, які спрямували свою роботу на огляд прогресу забезпечення рівності прав жінок у сфері зайнятості, здоров'я, освіти. Прийняті за результатами обговорення документи містили заклик до посилення національних заходів щодо забезпечення володіння жінками власністю і контролю над нею, а також до поліпшення захисту прав жінок на спадкування,

¹ Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 19 грудня 1979 року (абзац п'ятнадцятий). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text.

² Декларація про право на розвиток, прийнята резолюцією 41/128 Генеральної Асамблеї від 4 грудня 1986 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_301#Text.

³ Степанова Е. Р. Сутність та походження поняття «гендер». URL: http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/16412/1/%D0%A1%D1%82%D0%B5%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8.pdf.

⁴ Мексиканська декларація 1975 року про рівність жінок та їхній внесок у розвиток і мир. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_113#Text.

опіку над дітьми і громадянство, а також розроблено заходи досягнення рівності на національному (державному) рівні. Зокрема, уряди повинні були визначити свої власні пріоритети, засновані на їхніх стратегіях розвитку і ресурсних можливостях. Трьома основними групами заходів були: 1) заходи щодо вдосконалення конституцій і законодавства; 2) рівна участь у соціальних програмах; 3) рівна участь у політичному житті й прийнятті рішень¹.

Важливість згаданих конференцій не можна недооцінювати, адже саме таким чином розпочався новий етап у боротьбі за гендерну рівність.

Важливо наголосити, що гендер — це змодельована суспільством та підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм і характеристик чоловічої і жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та відносин жінок і чоловіків, набутих ними як особистостями в процесі соціалізації, що, насамперед, визначається соціальними, політичними, економічними і культурними контекстами буття й фіксує уявлення про жінку та чоловіка залежно від їхньої статі².

Поняття гендеру потрібно розглядати як суспільний процес, що характеризується соціокультурністю в суспільстві, суть якого розкриває соціально-рольовий статус особистості, визначає соціальні правомочності й можливості в освіті, професійній діяльності, доступі до влади, сексуальності, а також сімейні ролі та репродуктивну поведінку.

Новий етап боротьби за гендерну рівність почався з проведення четвертої Всесвітньої конференції зі становища жінок (м. Пекін, 1995 рік), яка закликала світову спільноту до ухвалення нових зобов'язань щодо розширення прав і можливостей жінок. Найважливішим стратегічним кроком стало те, що права жінок визнали складовою частиною прав людини³. Оцінюючи роль згаданих конференцій, науковці однозначно вказують, що найбільш важливим їх досягненням стало введення нової гендерної ідеології на міжнародно-політичну арену, що ґрунтувалася на консенсусному характері взаємодії жінок і чоловіків в інтересах рівноправності й розвитку суспільства⁴.

Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних із чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям (частина третя статті 24 Конституції України).

¹ Політична декларація, прийнята на 23-й спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН під назвою «Жінки в 2000 році: рівність між чоловіками і жінками, розвиток та мир у XXI столітті». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_682#Text; http://www.un.org.ua/images/documents/4461/UN_Women_WPS%20MoD%20Guide_UKR.pdf.

² Мельник Т. М. Гендер як наука та навчальна дисципліна. Основи теорії гендеру: навч. посібник. Київ: «К.І.С.», 2004. 481 с. URL: http://gender.at.ua/_Id/1/186_osnovy_teorii_g.pdf.

³ Пекінська декларація, прийнята на четвертій Всесвітній конференції зі становища жінок 15 вересня 1995 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_507#Text.

⁴ Четверта Всесвітня конференція зі становища жінок: на шляху в XXI століття / О. С. Ліщинська. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2009. № 3. С. 59–63.

Гендерна рівність є основоположним принципом у системі захисту прав людини, який прямо закріплений у преамбулі Статуту ООН. Віденська декларація і Програма дій, прийняті на Всесвітній конференції з прав людини 25 червня 1993 року в м. Відень, питання рівного становища жінок і права жінок розглядає одним із основних напрямів діяльності всієї системи ООН.

При цьому ООН декларує, що істотно важливе значення для міжнародних відносин у XXI столітті матиме низка фундаментальних цінностей. До них належать:

1) Свобода. Чоловіки і жінки мають право жити і рости своїх дітей у гідних людини умовах, вільних від голоду і страху насильства, пригноблення і несправедливості. Крайшою гарантією цих прав є демократична форма правління, заснована на широкій участі й волі народу.

2) Рівність. Жодна людина і жодна країна не повинні позбавлятися можливості користуватися благами розвитку. Має бути гарантовано рівність прав і можливостей чоловіків і жінок¹.

Україна підписала та ратифікувала Дорожню карту до рівності чоловіків і жінок 2006–2010², яка визначає сім головних пріоритетів, а саме: досягнення рівної економічної незалежності для чоловіків і жінок; узгодження роботи, сімейного і приватного життя; просування рівної участі жінок і чоловіків на рівні прийняття рішень; ліквідація гендерного насильства й торгівлі жінками; ліквідація гендерних стереотипів у суспільстві; просування гендерної рівності за межами Європейського Союзу; поліпшення управління для досягнення гендерної рівності.

Комітет Міністрів Ради Європи надав державам-членам Рекомендацію № Res (2003) 3 від 12 березня 2003 року «Про збалансоване представництво жінок і чоловіків у процесі прийняття політичних та суспільних рішень» і вказав, що «збалансована участь жінок і чоловіків у прийнятті політичних і суспільних рішень призведе до здійснення більш правильної і ефективної політики шляхом зміни політичних пріоритетів і винесення на порядок денний нових політичних питань, а також до поліпшення рівня життя всіх громадян»³.

Таким чином, завданням України є долучитися до глобалізаційних процесів, сучасних трансформаційних умов, де гендер є одним із базових вимірів соціальної культури суспільства, яка разом з іншими параметрами утворює соціальну систему.

Україна вже підтвердила свою відданість забезпеченню прав жінок шляхом прийняття Цілей сталого розвитку ООН до 2030 року, який є підсумковим документом Саміту ООН, що відбувся у вересні 2015 року в м. Нью-Йорк, та основних угод, присвячених гендерній проблематиці (насамперед Конвенції ООН з подолання всіх форм дискримінації щодо жінок). Цілі сталого розвитку ООН закликають

¹ Декларація тисячоліття Організації Об'єднаних Націй, затверджена резолюцією 55/2 Генеральної Асамблеї від 8 вересня 2000 року (частина перша пункту 6). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_621#Text.

² Міжнародні документи у сфері забезпечення гендерної рівності та запобігання насильству щодо жінок, підписані та ратифіковані Україною. URL: <https://www.genderculturecentre.org/wp-content/uploads/2018/04/documents-Mizhnarodni-dokumenti-ratifikovani-Ukrainoyu.pdf>.

³ Рекомендація № Res (2003) 3 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам «Про збалансоване представництво жінок і чоловіків у процесі ухвалення політичних і суспільних рішень». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_661#Text.

до дій, спрямованих на захист планети, і налічують 17 цілей. Показово, що ціль під номером п'ять стосується забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчат¹.

30 вересня 2019 року Президент України видав Указ «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року»², в якому підтримав забезпечення досягнення глобальних цілей сталого розвитку та результатів їх адаптації з урахуванням специфіки розвитку України, викладених у Національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна». Окрім того, гарантії гендерної рівності чоловіків та жінок (зокрема у сфері зайнятості, освіти, навчання, економічній, соціальній та сфері прийняття рішень) були закріплені Угодою про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом (статті 291, 419, 420).

Як зазначає М. Крочук, категорія гендерної рівності містить множину імплікацій, зокрема: рівність прав, рівність можливостей, забезпечення рівних умов для реалізації прав та можливостей, «гендерна симетрія»³. Кожна з них має свою мету, потребує належної імплементації в законодавство. Україна поступово впроваджує нормативні положення щодо гендерної рівності, адже прагне стати повноправною частиною європейської спільноти, наблизившись до останньої за основними соціально-економічними показниками та стандартами життя.

На національному рівні українське законодавство гарантує рівність чоловіків та жінок не тільки в Основному Законі держави (системний аналіз статей 21, 24 Конституції України), а й в Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»⁴ від 8 вересня 2005 року № 2866–IV, метою якого є досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації дискримінації за ознакою статі та застосування спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права, надані їм Конституцією і законами України. Вказаним законом конкретизується, що рівні права жінок і чоловіків — це відсутність обмежень чи привілеїв за ознакою статі, а рівними можливостями жінок і чоловіків є рівні умови для реалізації рівних прав жінок і чоловіків, і при цьому встановлюється відповідальність за порушення законодавства про забезпечення цих прав та можливостей.

Окрім наведеного, в Законі України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні»⁵ від 6 вересня 2012 року № 5207–V та Законі України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можли-

¹ Цілі сталого розвитку та Україна. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/cili-stalogo-rozvitku-ta-ukrayina>.

² Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019. *Урядовий кур'єр*. 2019. № 188.

³ Крочук М. І. Гендерна рівність як складова загального принципу рівності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 4. С. 464–471.

⁴ Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 8 вересня 2005 року № 2866–IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 52. С. 561.

⁵ Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 6 вересня 2012 року № 5207–V. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 32. С. 412.

востей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях»¹ від 6 вересня 2018 року № 2523–VIII передбачені положення, що надають особам обох статей рівні можливості.

Суд окремо не досліджував питання гендерної рівності, однак у Рішенні від 22 травня 2018 року № 5-р/2018, аналізуючи юридичну природу пільг, скасованих і обмежених положеннями підпунктів 1, 2 пункту 12 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76—VIII, виходив з того, що існування пільг для окремих категорій громадян передбачено на конституційному рівні, а саме частиною третьою статті 24 Конституції України².

Підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що Суд створив основу для розуміння гендерної рівності як фундаментальної цінності на рівні зі свободою, гідністю, справедливістю.

Ключова роль юридичних позицій Суду полягає в тому, що вони допомагають усвідомити необхідність поваги гідності людини, а відтак і гендерної приналежності, як основного конструктивного соціального елемента, заснованого на генерованих суспільством відмінностях між статями.

Принцип рівності у праві відображає відсутність якої-небудь нерівності чи обмежень прав людини, реалізується через існування справедливого суспільного устрою з максимальним дотриманням прав особи. В цьому аспекті віра в цінність людської гідності породжує усвідомлення гендерної рівності, яка є складовою загального принципу рівності та визначається своєрідністю соціальної поведінки людини.

Доречно зауважити, що за період існування Суду — з 1996 року і донині — до його складу було призначено 62 судді Конституційного Суду України, з них 54 чоловіки та 8 жінок, серед яких ті, що обіймали посади Голови Конституційного Суду України (Н. Шаптала — з 14 травня 2019 року до 17 вересня 2019 року), заступника Голови Конституційного Суду України (С. Станік — з 26 вересня 2006 року до 29 квітня 2010 року), секретаря колегії Конституційного Суду України (Л. Малинникова, Л. Чубар, Н. Шаптала). Нині до складу Суду входять 2 жінки та 14 чоловіків.

Жінки — судді Конституційного Суду України завжди працювали в Суді, де створено рівні умови для виконання їхніх повноважень. Чутливість суспільства до гендерної рівності, що могла відобразитися у конституційних поданнях, конституційних зверненнях чи конституційних скаргах, сприймається суддями Конституційного Суду України в контексті належної реалізації прав і свобод людини, що передбачені Конституцією України.

¹ Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях : Закон України від 6 вересня 2018 року № 2523–VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 44. С. 353.

² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76–VIII від 22 травня 2018 року № 5-р/2018. URL: <http://ccu.gov.ua/docs/2224>.

Отже, сьогодні можемо констатувати, що Конституційний Суд України виходячи з наукової і правової доктрини конституційного права, положень Конституції України та міжнародних зобов'язань України впроваджує конституційні цінності в різні сфери суспільних відносин, сприяє утвердженню гендерної рівності.

Yurovska H., Zhdankina L. Human dignity and gender equality: constitutional metamorphosi. *Based on the analysis of the acts of the Constitutional Court of Ukraine and in the aspect of the Convention standards on the fundamental human rights, dignity and value of the human personality, the equality of men and women, the main characteristics of dignity are researched as an integral feature of every individual and the fundamental value that is needed to be protected.*

Keywords: *social value, constitutional values, human rights, equality of human rights, gender equality, equal rights, and opportunities for women and men.*